KA KOT GRAMMAR HINDI

DA

I MISS K. T. JYRWA M A (HINDI).

(AGRA UNIVERSITY).

KA KOT

GRAMMAR HINDI

(BA LA THOH HA KA KHASI)

DA

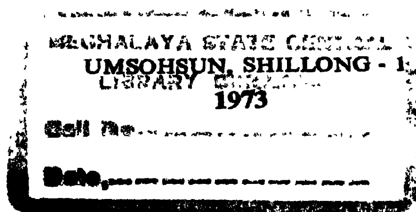
I MISS K. T. JYRWA M.A. (HINDI)

(AGRA UNIVERSITY)

IA KA HOK TYNRAI LA TYNGKAI

KA SIEN SHON BANYNGKONG

La pynmih da :—
I FLORENCE JYRWA

UMSOHSUN, SHILLONG - 1.
1973

KA LAMPHRANG

Hadien ka jingpyndep jong nga ia ka M.A. ha ka Hindi, ka la wan ka jingpyrkhat ha nga da kumno ngan iarap ia kito ki para Khasi kiba kwah ban nang ia ka ktien Hindi bad nga shem ruh ba ka long kaba eh shibun ia kito ki nonghikai (Khasi) ba kin pynsngewthuh shai ia ki khynnah ha kaba ki hikai. Namar kata nga sngew ba dei ban don da ka kot Grammar ka ban lah ban iarap ha kane ka bynta.

Kumta ka la wan ka jingmut ha nga ba ngan thoh ia ine i kot Grammar Hindi (ha ka ktien khasi) na ka bynta ka jaidbynriew khasi jong ngi.

Ine i kot Grammar Hindi i long ka jingsdang jong nga ha ka ban iarap ia ki khynnah Khasi ba kin nang iaid shaphrang ha ka pule bad haka thoh ia ka ktien Hindi. Ine i kot wat la i long i ba rit pynban nga don ka jingkyrmen ba in long ka jingiarap kaba khraw ym tang ia ki khynnah skul hynrei ia ki nonghikai hi ruh.

Shillong
The 12th February, 1970

K. T. JYRWA

FORWORD

I have gone through the manuscripts "Ka kot Grammar Hindi" written by Late Treesfully Jyrwa. The book is well written and it will be very useful for the beginners of Hindi language through Khasi language.

Sd/— S. BHARALI,
19.8.71.
Inspector of School for Hindi Education, Assam.

GOVERNMENT OF MEGHALAYA

MINISTER OF STATE EDUCATION,
Public Relation, District
Council Affairs etc.,
SHILLONG.

At a time when the propagation of Hindi in the non-Hindi speaking States is being given such importance and urgency, it is gratifying to note that the relatives of the late Miss. K. Treesfully Jyrwa are planning to publish "KA KOT GRAMMAR HINDI".

"Ka Kot Grammar Hindi" is a book on Hindi grammar for the benefit of Khasis who wish to learn Hindi, and it is a work of one of the most highly qualified Khasi in the language

Sd/— D. D. PUGH.
25-4-73

SHI KYNTIEN AR KYNTIEN

Ine i Kot Grammar Hindi I long ka dak ka jingkynmaw ia I khun khadduh jongnga i ba la khlad noh na kane ka pyrthei tang mar shu ia dep thoh ia i ne i kot.

Nga don ka jingkyrmen ba i ne i Kot in iarap shibun ia kito ki khynnah Khasi kiba dang sdang ban pule ia ka ktien Hindi.

Ka ktien Hindi ka long ka ktien Trai Ri India jong ngi, kumta ngi ruh kum ki nong India ngi dei ban nang ia ka ktien Hindi la kumno kumno shi kyntien ar kyntien.

Dated Shillong,
The 14th July, 1973.

NONG PYNMIH

KI JINGKDEW

KA KOT GRAMMER HINDI

LYNNONG — I

" वर्णमाला " VORNO - MALA (Ki Dak).

1. Kum ha ka Grammer Phareng, ha ka Hindi ruh phin shem ba don ar - jait ki dak ia kiba la khot " स्वरवर्ण " **SWORO - VORNO** (Vowel) & kiwei pat ki " व्यजनवर्ण " **WENJON - VERNO** (Consonant).

Ia ki " स्वरवर्ण " **SWORO - VORNO** ngi lah ban thoh ha ka rukom ki dak Thymmai ne dak rim ruh. Ki dak rim ki long kine harum:—

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ए ऐ ओ औ अं अः

Hynrei ia kine ki dak rim la shem ba ki long kiba kham shitom ha ka ban thoh ne kynmaw, namar kane ka daw la pynmih noh sa da kiwei pat ki dak kiba kham suk ban kynmaw bad ban thoh. Ki dak Thymmai ki long kine harum:—

अ आ अि अी अु अू अृ अे अै ओ औ अं अः

2. KA RUKOM BAN PYNDONKAM IA KI "स्वरवर्ण" SWORO - VORNO

Haba ngi pyndonkam ia ki "स्वरवर्ण" **(SWORO - VORNO)** barobor ngi dei ban shim tang ia ki nuksa (sign) jong ki, kata ka mut ba ha ki "स्वरवर्ण" **(SWORO - VORNO)** barobor phin shem ba u dak uba kongsan tam udei u "स्वर" **(SWORO)** "अ" **(O)**, bad une u dak ynda haba ngi pyniasoh ia ki khatar tylli ki sign, ngi lah ban ioh ia ka rukom kynnoh jong ki.

Ki khatar tylli ki sign ki long kine harum:—

अ—ा ि ी ु ू ृ े ै ो ौ ं ः

Ia kitei ki khatar tylli ki Sign la khot ter ter ha ka Hindi kumne:—

1. "ा" Aa - Kar.
2. "ि" Ih - Kar (Hros - So - i - Kar).
3. "ी" Ee - Kar (Dirgho - i - Kar).
4. "ु" Uh - Kar (Hros - So - u Kar).
5. "ू" Uu - Kar (Dirgho - u - Kar).
6. "ृ" Ri - Kar.
7. "े" E - Kar.

8. "ै" Ei - Kar.

9. "ो" O - Kar.

10. "ौ" OW - Kar ne Ew - Kar.

11. "ं" Onuswar.

12. ":" Visorgo.

3. "अनुस्वार और विसर्ग" (OUNSWAR & VISORGO)

Ia ki 10 tylli ki Sign, kata 1 haduh 10 la khot ia ki Sign jong ki "स्वरवर्ण" **(SWORO - VARNO).** Hynrei ia ki Sign "ं" **ONSWAR** bad ":" **VISORGO** wat lada ngi thoh lang bad ki "स्वरवर्ण" **(SWORO - VORNO)** ruh la khein ba ki long ki "व्यंजनवर्ण" **(WENJON - VORNO).**

Na-lor ki 12 tylli ki sign don sa uwei pat u Sign uba ki khot u "ँ" **CHANDRO - BINDU.** Haba don u Sign Chandro - Bindu na khlieh jong uno uno u dak, ia kata ka kyntien ba don uta u dak ngi dei ban kynnoh kham set khmut khyndiat.

4. "व्यंजनवर्ण" **WENJON - VERNO** (Consonant).

Ha ka Hindi ki "व्यंजनवर्ण" **(WENJON - VORNO)** kiba kongsan tam ki long 33 tylli. Kita ki long kine harum:—

क ख ग घ ङ । च छ ज झ ञ । ट ठ ड ढ ण ।
त थ द ध न । प फ ब भ म । य र ल व
श ष स ह ।

5. "संयुक्त व्यंजन" **SONG - YUKTA - WENJON.**

Lait noh na kitei ki 33 tylli ki "व्यंजन" **(WENJON)** don shuh sa 6 tylli ki dak ia kiba la bat kum ki "व्यंजन" **(WENJON)**, kiba ngi ioh da kaba pyniasoh ia ki ar tylli ki "व्यंजन" **(WENJON)** ha uwei u dak. Ia kine ki dak ki khot "संयुक्त व्यंजन" **SONG - YUKTA - WEN-JON.** Kine ki-long u:— ड़ ढ़ क्ष त्र ज्ञ श्र ।

(i) Ia U "ड़" **ARO ne DOISYNNO-RO** ngi ioh da kaba pyniasoh ia u "ड" (DO) bad i dak iba pyllon na kjat ia iba ki khot i "बिन्दी" (BINDI) ha ka ktien Hindi.

(ii) Ia u "ढ़" HRO ne DHOISYNNO - RO ngi ioh da kaba pyniasoh ia u "ढ" (DHA) bad i "बिन्दी" (BINDI).

(iii) Ia u "क्ष" **KSHO** ngi ioh da kaba pyniasoh ia u "क" (KO) bad u "ष" (SO). Ngi lah ban thoh "क्ष" lane "क्ष".

(iv) Ia u "त्र" (TRO) ngi ioh da kaba pyn-iasoh ia u "त" (TO) bad u "र" (RO).

(v) Ia u " ज्ञ " (GIO) ngi ioh da kaba **pyn-iasoh** ia u " ज " (JO) bad u " ञ " (NIO).

(vi) Ia u " श्र " (SRÔ) ngi ioh da kaba pyn-iasoh ia u " श " (SO) bad u " र " (RO).

6. Don katto katne ki " व्यंजन " (**WENJON**) kiba ngi lah ban thoh ha ki ar rukom ki jingthoh. Kita ki " व्यंजन " (**WENJON**) ki long kine harum:—
छ = छ; झ = झ; ण = ण; ल = ल; श = श; क्ष = क्ष;

7. " शिरोरेखा और पाईवाले अक्षर " **SI - RO - RE - KHA & PAI - WALE - OKCHOR.**

Utei u line uba ruid na khlieh jong kitei ki dak baroh u long u line ban pyniasoh ia ar ne lai tylli ki dak ynda haba ngi thoh ia kano kano ka kyntien. Ia kum utei u line ki khot u " मात्रा " (M A T T R A) ne u " शिरोरेखा " (SI - RO - RE - KHA). Ia uto u line uba don hadien jong ki " व्यंजन " (**WENJON**) pat ki khot u " पाई " (PAI), bad ia ki dak kiba don kum une u line nadien ki khot ki " पाईवाले अक्षर " (PAI-WALE - OKCHOR). Ki **Pai - Wale - Okchor** ki long kine harum :—

ख, ग, घ, च, ञ, झ, ज, ण, त, थ, ध, न,

य, ल, व, श, स, ष, प, ब, भ, म ।

8. " बिना पाओी वाले अक्षर " BINA - PAI - WALE - OKCHOR.

Ki dak ki bym don " पाओी " (PAI) nadien la khot ki " बिना पाओी वाले अक्षर " Bina - Pai - Wale - Okchor. Kita ki long kine harum : –

ङ, छ, ट, ठ, ड, ढ, र, ह ।

Lait noh na kitei ar jaid ki dak, kata "पाओी वाले " Pai - Wale bad " बिना पाओी वाले " Bina - Pai - Wale, don sa kiwei ki jaid dak kiba don " पाओी " (Pai) napdeng. Kita ki long u " क " (KO) bad u " फ " (PHO).

9. KA RUKOM BAN PYNDONKAM IA U " र " (RO).

Ha ka Hindi ia u " र " (RO) lah ban pyndonkam ha ki sawrukom bad phin shem ba ka dur jong u ruh ka kylla kumne kumba la pyni harum :—

र्, ्, ्र, ृ ।

(i) " र् " (RO) :— Kane ka mut ba ia u " र " (RO) ha kane ka por phim dei ban kynnoh "RO" hynrei dei ban kynnoh ha ka rukom ba kynnoh ia u "R" ha ka khasi. Kum ban ong :— " निर्मम " (N I R M O M) ha kane ka por

ia u "र्" (RO) ngim dei ban kynnoh "NIRO-MOM" hynrei ngi dei ban pynjah noh ia u "अ" (O) ba don bad u "र" (RO) bad kynnoh NIRMOM.

(ii) "ˆ" (ROPHOLA) :— Ha kane ka por ia u "र" (RO) ki ong u "Rophola" bad ia une u Rophola barabor ngi dei ban pyniasoh na kjat jong uno uno u "व्यंजन" (WENJON). Kum ban ong :— "राष्ट्र" (RASTRO). Ha kane ka kyntien ia u Rophola ngi la pyniasoh na kjat u "ष्ट" (STO) bad ynda haba ngi la pyniasoh ia u "र" (RO), u "ष्ट" (STO) u long noh "ष्ट्र" (STRO).

(iii) "्र" (ROPHOLA) :—Ha kane ka por ia u "र" (RO) ngi dei ban pyniasoh bad kino kino ki dak kiba don "पाओ" (Pai) bad haba ngi pyniasoh bad uno uno u "पाओ वाले अक्षर" (PAI - WALE - OKCHOR) bad une u Sign "्र" (TRO), ngi dei ban pynjah noh ia u "पाओ" (Pai) uba nadien jong uta u dak. Kumban ong : – प+्र=प्र (PRO) Kumta ka wan ka ktien "प्रभात" (PROBHAT).

(iv) "ꜟ" (RIEP):— Haba ngi thoh ia u "र" (RO) ha kane ka rukom ngi khot ia u u RIEF ne RAFE. Ngi pyndonkam ia une haba ngi dei ban kynnoh kham pynjah ia u "र".

Kum ban ong:— " धर्म " (DHORM). Ha kane ka por ngim dei ban kynnoh Dhorom ne Dhomor hynrei ngi dei ban kynnoh "Dhorm".

10. " हलन्त " (HOLONT)

क् च् म् Kum kine ki sign kiba ngi thoh na kjat jong ki " व्यंजन " (WENJON) la khot ia ki ki " हल " (HOL) ha ka Hindi bad ia ki dak kiba donkam ia utei u " हल " (HOL) la khot ia ki " हलन्त " (HOLONT). Ia kine ki " हलन्त " (HOLONT) la khot ruh ki " आधा व्यंजन " (ADHA-WENJON). Ia kine ki Adha–Wenjon ki thoh ha kane ka rukom ba la pyni harum:—

क (क्), च (च्), म (म्) ।

Ha ka jingshisha u " व्यंजन क " (WENJON KO) U wan da kaba pyniasoh ia u " क " (KO) bad u " अ " (O) namar khlem u " स्वर अ " (SWAR-O) ia u " क " (KO) ngim lah ban kynnoh " क " (KO), kata ka mut ba khlem da pyniasoh ia u " अ " (O) ka jingkynnoh (O) ha u " क " (KO) kam mih. Namar kata da kaba pyniasoh ia u " अ " (O), u " हल " (HOL) uba don ha kjat jong u " क् " u jah noh bad ka wan ka jingkynnoh kaba shai " क " (KO).

11. KA RUKOM KYNNOH IA U " हलन्त " (HOLONT).

Hapdeng jong kano kano ka kyntien lada don " हलन्त " (HOLONT) na kjat jong uno uno u dak, ia uta u dak haba ngi kynnoh ngim dei ban pynsawa ia ka jingkynnoh " अ " (O) kaba don ha kata ka kyntien, hynrei ngi dei ban kynnoh kumba ngi kynnoh ha ka ktien khasi. Kum ban ong:— " निरमम " (NIRMOM). Ia kane ka kyntien ngim dei ban kynnoh "NIROMOMO" namar ba ha u " र " (RO) don u sign " (्) हल " (HOL). Phin kynmaw barabor haba don " हल " (HOL) na kjat jong uno uno u dak ka jingkynnoh ka dei ban long tang kumba la thoh haneng. " र् " (R) ha ka jaka " र " (RO) bad phin kynmaw ruh ba ia uno uno u Dak uba don sha ba khatduh eh, lada u long u " व्यंजन " (Wenjon) uba khlem da iasoh bad uno uno u sign jong u " स्वर " (SWORO) kum ia uta u dak ruh ngi dei ban kynnoh kumba kynnoh ia ki dak kiba don " (्) हलन्त " (HOLONT). Kumba la ai haneng " निर्मम " (NIRMOM). Ia kane ka kyntien barabor ngi dei ban kynnoh "N I R M O M" ha ka jaka "NIROMOMO".

12. " ककहरा " (KOKHRA).

Ynda haba ngi pyniasoh ia ki "स्वर" (SWORO) bad ki "व्यंजन" (WENJON), ngi ioh ia ki "ककहरा" (KOKHRA). kum ban ong:—

क क+ा=का (KA).

क+ि=कि (KI) kynnoh kham stet (I)

क+ी=की (KII) kynnoh kham jlan (EE).

क+ु=कु (KU) kynnoh kham stet (W)

क+ू=कू (KUU) kynnoh kham jlan (OO).

क+ृ=कृ (KRI)

क+े=के (KE)

क+ै=कै (KEI)

क+ो=को (KO)

क+ौ=कौ (KOW)

क+ं=कं (KONG)

क+ः=कः (KOH).

13. Bad u dak "र" (RO) ynda haba ngi pyniasoh ia u "अु" (ु- sign u-kar) ne "अू" (ू- sign UU-kar) ngi la ban thoh ha ki ar rukom ki jingthoh kumne :—

(i) र+ु=रु ne रु

(ii) र+ू=रू ne रू

14. KI DAK JINGKHEIN ha ka Hindi ki long kumne harum :—

१, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १० ।

Don pat katto katne na kine ki dak kiba ngi lah ban thoh ha kawei pat ka rukom ruh. Kita ki long kumne:—

= ५=५ ; ८=८ ; ९=९ ।

— — - .

LYNNONG — II

1. " संयुक्ताक्षर " **SONG - YUK - TAK - SWAR.**

Pule ia kine ki kyntien harum:—
बन्दन, नमस्ते, सत्य, सम्बन्ध ।

Ia kine ki " शब्द " **SHOBDO** (Kyntien) la thoh da kaba pyniasoh lang katto katne ki dak. Ia kum kine ki dak ki ong ki " संयुक्ताक्षर " SONG - YUK - TAK - SWAR.

2. Khmih ia kine ki kyntien harum :—

त + य = त्य — त्याग	म् + ब + म्ब — सम्बन्ध
स् + त = स्त — नमस्ते	ण + ड = ण्ड — अण्डा
न् + द = न्द — बन्दन	ष + य = ष्य — मनुष्य ।

Hangne la pyni ia ka rukom ka jingiasoh artylli ki " व्यंजन " (WENJON). Phin kynmaw barabor ba ynda haba ngi pyniasoh ar tylli ki Wenjon u dak uba don ha shua lada dei uba don " पाओ " (PAI), u pai jong u u jah noh bad ha ka jaka jong u ngi thoh da u dak uba ngi dei ban pyniasoh.

3. Don katto katne ki " संयुक्ताक्षर " **SONG-YUK-TAK - SWAR kiba ynda haba pyniasoh ia uwei u**

dak bad uwei pat, ngi thoh ia ki uwei hajrong uwei, ha ka jaka ba ngin pyniasoh uwei hadien uwei pat kumne:—

ट+ट=ट्ट (टट्टू), ड+ढ=ड्ढ—गड्ढा (गड्ढा)

क+क=क्क (शिक्षा), ङ+ग=गङ्गा।

4. Khmih ia ka jingpyndon ia u "र" (RO) ha kine ki kyntien harum:—

(i) र्+म=र्म—गर्म (gorm) स्+व—र्+ग=स्वर्ग (sworg)

र+क=अर्क (ORK)

Ha kine ki kyntien u "र" (RO) u wan ha ka dur jong u "RIEP" ne "RAFE". Haba u "र" (RO) u wan ha ka dur jong u Rafe, ka jingkynnoh ka dei ban long kum juh khyndiat, ne ka jingkynnoh ka dei ban long kumba kynnoh ia u "R" haba u don ha shua jong uno uno u dak uba khatduh jong kano kano ka kyntien. Kum ban ong—"Form". Ha kane ka por ia u "R" ngim ju kynnoh shai than, ngi kham pynjah khyndiat. Kumjuh ha ka Hindi ruh haba don ki kyntien kiba don "Rafe", ngi dei ban kynnoh kham pynjah Sur ia u "र" (RO) kum ban ong:— "गर्म" (gorm).

(ii) khmih ia kine ki kyntien harum :—

प्+र=प्र—प्रकाश, म्+र=म्र—नम्र।

क+र=क्रान्ति, ह्+र=ह्र—ह्रास।

Ha kine ki kyntien la pyniasoh ia u " र " (RO) bad ki Wenjon da kaba pynjah noh ia u " अ " (O) ne jingkynnoh "O" kaba don ha u dak uba iasoh bad u " र " (RO) kum ban ong:—

प (PO) + र (RO) = प्र (PRO).

Haba ngi la pyniasoh ia u " प " (PO) bad u " र " (RO) ngim dei shuh ban kynnoh "Poro" hynrei " प्र " (PRO). Kumta phin shem ha kiwei pat ki dak ruh ka jingpyniasoh ka long hi kumjuh.

(iii) Khmih ia kine ki kyntien kiba ngi ioh da kaba pyniasoh ia ki ar tylli ki dak. Khmih shuh shuh sa ia ki rukom pyniasoh dak thymmai ia kiba la thoh hapoh ba la ker bracket.

Barim		Ba Thymmai		Kumba
(0) क्त	=	क+त (क्त)	—	संयुक्त, भक्त, शक्ति।
त्त	=	त्+त (त्त)	—	पत्ता, कुत्ता, महत्ता।

द्य	=	द+य (दय)	—	विदया, गदय, पदय।
श्च	=	श+च (श्च)	—	पश्चिम, पाश्चात्य।
श्र	=	श+र (श्र)	—	श्री, परिश्रम, श्रेष्ट।
क्ष	=	क+ष (कष)	—	कषेत्र, परीकषा, कषय।
त्र	=	त+र (त्र)	—	सित्र, पत्र, मात्र।

N. B. U " श्र " **(Sro) bad u** " त्र " **(Tro).**

Kum ia kine ki dak kim da kham pyndonkam shuh mynta wat lada ngi dang shem ha ki katto katne ki jingthoh.

JINGPYRSNANG.

1. Pyniasoh ia ki dak kiba don ha kine ki kyntien harum :—

कूर, नकषतर, वयकति, बनधु, मटठा।

2. Pyniakhlad ia ki dak ba la thoh ha kine ki kyntien harum :—

शान्ति, पर्व, वृक्ष, ह्रास, दृष्टि।

LYNNONG — III.

1. " उच्चारण " UCCHARON (JING KYNNOH).

Khmih ia kine ki dak harum :—

ड (DO), ढ (DHO), ड़ (ORO), ढ़ (HRO)

Kine ki dak kiba la thoh hajrong ki long ki dak ia kiba ngi dei ban kynnoh kham eh ne kham stet ia u Thylliej.

Pule ia kine ki kyntien harum bad kynnoh kham eh :—

(a) डर, डाकू, डण्डा, डोरो, पण्डित, मण्डी, गड्डी ।
(b) पहाड़, सड़क, बड़ा, घोड़ा. लड़का, थोड़ा ।
(c) ढक्कल, ढाल, ढोल, ढेर, ढील, ढोंग ।
(d) पढ़ना, बढ़ना, बुढ़ा, चढ़ाओी, डेढ़ ।

2. Ka rukom ban kynnoh ia u " अनुस्वार " (ONUSWAR), " संयुक्त अनुस्वार " (SONG - YUKTA-ONUSWAR), bad u " चन्द्रविन्दु " (CHANDRA-BINDU) :—

(क) माँ, चाँद, ऊँट, नदियाँ, आँख, हँसना । (Chandra Bindu)

(ख) में, नदीं, उन्हें, भेंट, पुस्तकें, मैं, हैं । (Song-Yukta-Onuswar)

(ग) वंदन, चंद्र, तंग, संबंध, पंडित, हंस, चंचल । (Onuswar)

(i) Ha kino kino ki kyntien lada don " चन्द्रबिन्दु " (CHANDRA BINDU) na khlieh jong uno uno u dak, kum ia uta u dak ngi dei ban kynnoh set khmut khyndiat.

(ii) Ha khlieh jong kano kano ka kyntien lada don u " संयुक्त अनुस्वार " (SONG - YUKTA-ONUSWAR), kum ia kata ka kyntien ngi dei ban kynnoh ha kata ka rukom ba ka jingkynnoh kan long kham set khyndiat eh ia u dak uba don shadien.

(iii) Ki kyntien kiba don " अनुस्वार " (ON-USWAR) na khlieh ngi dei ban kynnoh ia ki kumba don " न " (Ne) " म " ('N' ne 'M') ha ka Khasi. Tangba phin kynmaw barabor ba ka jing kynnoh ka iaid da kaba pyniasoh ia u " अनुस्वार " ONUSWAR bad u dak uba ha shua jong u. Kum ban ong:— " वंदन " (WONDON) Ha kane ka kyntien u " अनुस्वार " (ONUSWAR) u iaid hadien jong u " व " (WO), namar kata ka jing kynnoh ruh ka dei ban long " वन्दन् " (WON-DON) Don pat katto katne ki kyntien kiba ia u " अनुस्वार " (ONUSWAR) jong ki dei ban kynnoh kumba kynnoh " म " (ne 'M') ha ka Khasi. Kum ban ong:— " संबंध " (SOMBONDHO). Ha kane ka kyntien u " अनुस्वार " (ONUSWAR) u

" स " (SO) bad hadien u " ब " (BO). Tangba ha ka jing kynnoh pat ngi dei ban kynnoh " सम्बन्ध " (SOMBONDHO) Hangne la pyni ia ka rukom kynnoh " म " ne " न " jong u " अनुस्वार " (ONUSWAR).

3. KA RUKOM BAN PYNDONKAM IA U " विसर्ग " (VISORGO)

Khmih ia kine ki kyntien harum:—

अन्तः करण, प्रातःकाल

Hangne ngi ioh ia u " विसर्ग " (VISORGO) bad ka rukom kynnoh ia u " विसर्ग " (VISORGO) ka long kumba ngi kynnoh ia u " हलन्त " (HOLONT). Kane ka mut ba ka jingkynnoh ka long kumba kynnoh ia u 'H' ha ka phareng ynda haba u don sha kaba kut duh jong kano kano ka kyntien.

4. KA RUKOM BAN KYNNOH IA U " ऍ " (E) bad u " ऑ " (OI).

(क) ऍक, केला, मेला, तेरा, सेर
(ख) ऐमा, कैसा, मैला, तैरा, है, सैर ।
(ग) कैलाश, मैया, तैयार, ऐक्य,

Ha kitei ki kyntien haneng phin shem ia ka jingiapher ha ki jing kynnoh ia u " ऍ " (E) bad u

" अै " (OI). Ha ka bynta u " क " (KO) phin ioh ia ka jing kynnoh ia u " अे " (E), hynrei ha u " ख " (KHO) bad u " ग " (GO) pat wat la ka rukom thoh kalong kumjuh ruh, ka jing kynnoh pat ka kham pher. Ha u " ख " (KHO) ka jing-kynnoh ia u " अै " (EI) ka long " अय " (OI) bad ha u " ग " (GO) pat ka rukom kynnoh ia u " अै " (OI) ka kham long (OII). Kum ban ong:— " कैलाश " (KOILASH) bad " सैर " (SEIR)

5. KA RUKOM KYNNOH IA U " ओ " (O) bad u " औ " (OW).

(क) ओर, चोर, कोट, पोल, होड़, ओटना ।

(ख) और, चौड़ा, फौलाद

(ग) औषधि, कौतुक, हौआ

Ha kitei ki kyntien haneng phin shem ia ka rukom kynnoh ia u " ओ " (O) bad u " औ " (OW). Ka rukom kynnoh ia u " ओ " (O) ka shu long beit " ो " (OKAR) hynrei ha u ' औ " (OW) phin shem ka jingiapher khyndiat, namar don ha ki katto katne ki kyntien ha kiba ia u " औ " (OW) ki kynnoh " अव् " (OW). Kum ban ong:—" और " (OWR). Hynrei ha u " ग " (GO) phin shem ia ka jingiapher khyndiat ha ka rukom ban kynnoh ia u " औ " (OW). Hangne phin shem ka jing kynnoh jong u " औ " (OW) kalong " अअ॒ " (OUW). Kum ban ong:— " औषध " (OUSADH).

JINGPYRSHANG.

1. Kynnoh ia kine ki kyntien harum:—
बड़प्पन, मेण्डक, गाड़ी, दाल्रू, कीड़ा, बण्डल, दाओ, कढ़ी, मुण्डन, कमड़ा, डाक, देला।

2. Pule bad kynnoh ia kine ki ktien kiba don "अनुस्वार" (ONUSWAR) harum:—
चींटी, ऊँट, बातें, मन्थन, कहाँ, बन्देमातरम्, पतगं, गाँठ, हाँ, हँसी, बनाओ।

3. Kynnoh ha ka rukom kaba dei ia kine ki kyntien harum:—
मोर, मौसम, नैतिक, पेड़, पैंदल, बैल, मौतिक, मे, मै, सोना, सौ, गोरा, गौर।

4. Thoh ia ka rukom kynnoh jong u "विसर्ग" (VISORGO), da ai bad ki nuksa.

LYNNONG — IV.

KA RUKOM BAN BYNTA IA KI KYNTIEN HA LA KI JONG KI JAIT.

1. " शब्द विचार " **(SHOBDO - VICHAR).**
" अक्षर " (OKSWOR) = DAK = LETTER.
" शब्द " (SHOBDO) = KYNTIEN = WORD.
" वाक्य " (VAKYA) = KTIEN = SENTENCE.

Pule bniah ia kine ki kyntien harum:—

वहा व्यकरणकी पुस्तक है ।
अिसे आप ध्यानसे पढ़िअे ।
अुनके साथ और दो होशियार लड़के थे ।
वह गाना गाती है ।
वाह ! वाह ! क्या ही मधुर सुरोली आवाज है ।
सीता सुशील लड़की है ।

Ha man la kawei pa kawei ka " वाक्य " (VAKYA) ktien phin shem don bun tylli ki kyntien bad ia kita ki kyntien pat la bynta shuh shuh kat kum ka jait jong ki. Khmih bad pule ia kitei ki ktien haneng phin so shem ia ka jing bun jait hapdeng ki kyntien.

2. पुस्तक, लड़के, माला, नदी, सीता ।

Kitei ki kyntien haneng ki long ki kyrteng jong ki briew ne ki kyrteng jong ki mrad ne jong ki tiar ki tar. Kum kine ki kyntien kiba pynsng-ewthuh shaphadg ki briew ne mrad ne tiar, ki khot ki " संज्ञा " (SONGIA) (NOUN) ha ka Hindi.

3. Mynta khmih sa ia kine ki kyntien harum: -
   अिसे, आप, वह

Kum kine ki kyntien kiba wan ha ka jaka jong ka "संज्ञा" (SONGIA) ki khot ia ki, ki " सर्वनाम " **SORVONAM** (PRONOUN).

4. Pule ia ka ktien kaba nyngkong :- वहाँ, व्याकरणकी किताब है ।

Hangne phin shem ia ka jingiadei jong ka kyntien " है " (HEI) bad ka kyntien " किताब " (KITAB). Ha ka ktien kaba ar ruh phin shem baka kyntien " पढ़िअे " (PARIYE) Ka don ka jingiadei bad ka ktien " आप " (AAP) ne ka batai ia ka jingiadei hapdeng jong ki.

Kum kitei ki kyntien kiba batai shaphang ka jingiadei jong ki ar tylli ki kyntien ne kiba batai shaphang kaei kaei kaba long ne lah, ki khot " क्रिया " **KRIYA** (VERB) ne " क्रियापद " (KRI-YAPAD) ha ka Hindi.

5. Khmih ia kine ki kyntien kiba la thoh harum:—

दो होशियार, मधुर, सुरोली, सुशील

Kine ki kyntien ki batai ia ka jinglong jong ki " संज्ञा " (SONGIA). Kum ia kine ki kyntien ha ka Hindi ki khot " विशेषण " **VISSESON** (ADJECTIVE).

6. Don pat katto katne ki kyntien kiba sah hi kumjuh ne bym ju kylla kum ka jinglong jong kano kano ka kyntien. Kata ka mut kiba long ha la ka jinglong hi, ki bym ju don ka jingiadei badno badno ruh. Kum ban ong: —" वाह ! वाह " (WAH ! WAH !). Kum ia kine ki kyntien ki khot ki " अविकारी शब्द " (AVIKARI - SHOB-DO) ne " अव्यय " **ABBOY (ADVERB).**

Lait noh tang ka " अव्यय " (Abboy) kiwe kiwei pat ki dei hi " विकारी शब्द " (VIKARI-SHO BDO) ne ki kyntien kiba kylla kat kum ka jing-iadei jong ki bad kiwei pat ki kyntien.

7. Khmih hangne phin iohi ia ka rukom ban bynta ia ki kyntien:—

" वाक्य " (VAKYA)=KTIEN (SENTENCE).

" शब्द " (SHOBDO)=KYNTIEN (WORD).

" अविकारी शब्द "
(AVIKARI —SHOBDO)
(Ki kyntien bym ju kylla)

" विकारी शब्द "
(VIKARI—SHOBDO)
(ki kyntien kiba kylla)

" अव्यय "
(ABBOY) =
ADVERB

" संज्ञा "	" सर्वनाम "	" क्रिया "	" विशेषण "
(SONGIA)	(SORVONAM)	(KRIYA)	(VISSESION)
(NOUN).	(PRONOUN)	(KRIYA)	(ADJECTIVE)

JINGPYRSHANG.

8. Pynbynta ia ki kyntien kiba don ha kine ki ktien harum :—

पुराने समयमें चमड़ेके जूते बनते थे। फिर अुससे तलवारका घर भी बनाया जाने लगा। मगर अब तो चमड़ेकी सीमा बहुत बढ़ा गयी है। चमड़ेसे सूटकेस, झोले, मंनीबेक और न जाने क्या क्या बनने लगा है। जिस चमड़ेकी सीमा पहले पैरोंतक थी, अब अुसकी सीमा सिरतक पहुँच गयी है। टोपी और टोपमें भी चमड़ा लगते हैं।

LYNNONG — V.

KA RUKOM BAN PYNDONKAM IA KI "सर्वनाम" (SORVONAM) (PRONOUN) bad ia ki "क्रिया" (KRIYA) (VERB).

1. Ki "मर्वनाम" (SORVONAM) (Pronoun) ki don hynhiew tylli :—

(अ) "मैं" (Mei) — MA nga (kynthei ne shynrang)

(आ) "हम" (Hom) — Ma ngi (kynthei ne shynrang)

(अि) "तू" (Tu) — Ma phi ne ma me (ba dei ban pyndonkam ha kiba kham rit ne kham poh rita).

(अी) "तुम" (Tum) — Ma phi (ba dei ban pyndonkam bad kiba dang ia ryngkat rita ne kyrdan).

(अु) "आप" (App) — Ma phi (ba dei ban pyndonkam haba iakren bad ki ba kham halor ne 'riew donburom).

(अृ) "वह" (Woh) — Ma u ne ma ka

(अ़) "वे" (We) — Ma ki (kynthei ne shynrang).

2. Ka rukom bau pyndonkam ia ki " क्रिया " (KRIYA) (Verb) ha kitei ki " सर्वनाम " (SOR-VONAM).

(Pronoun) haneng: –
(i) Bad ka kyntien " मै " (MEI) barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " **KRIYA** " हूं " (HU) ha ka " वर्तमान काल " **(BORTOMAN - KAL)** (Present tense) tangba ka kyntien kaba don ha shuwa ka kyntien " हूँ " (HU) ha ka " पुल्लिग " **PULLING** (Masculine gender) barabor ka dei ban kut ha u " आकार " (ा) (— Sign Akar). Kumban ong :—मैं जाता हूँ । Hynrei Ha ka " स्त्रीलिंग " **STRILING** (Feminine Gender) pat ka kyntien kaba ha shua ka kyntien " हूँ " (HU) barabor ka dei ban long " ओकार " (ी-Sign Eekar). Kum ban ong: – मैं जाती हूँ ।

(ii) Bad ka kyntien " हम " (HAM) barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " (KRIYA) " है " (HEIN) ha ka " वर्तमान काल " **BORTOMAN-KAL (PRESENT TENSE)** tangba ka kyntien kaba **don** ha shua ka kyntien " हैं " (HEIN) ha ka " पुल्लिग " **PULLING** (Masculine Gender) barabor ka dei ban kut ha u " अेकार " (े—Sign Ekar), kum ban ong :— हम जाते हैं । Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " **STRILLNIG** (Femine Gender) pat ka

kyntien kaba ha shua ka kyntien " हैं " barabor ka dei ban long " ओकार " (ी—Sign Eekar). Kum ban ong :— हम जाती हैं ।

(iii) Bad ka kyntien " तू " (TO) barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka KRIYA " है " (HEI) ha ka " वर्तमान काल " (Bortoman Kal) (Present Tense) bad ka kyntien kaba don ha shuwa jong ka kyntien " है " (HEI) ha ka " पुल्लिंग " (PULLING) Masculine Gender barabor ka dei ban kut ha u " आकार " (ा—Sign Aakar). Kumba ong :— वह जाता है । Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (STRILLING) Feminine Gender pat ka kyntien kaba don ha shua ka kyntien " है " (HEI) barabor ka dei ban kut ha u " ओकार " (ी -Sign Eekar) kumban ong:— वह जाती है ।

(iv) Bad ka kyntien " तुम " (TUM) barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " (KRIYA) Verb " हो " (HO) ha ka " वर्तमानकाल " (BORTOMAN KAL) Present tense bad ka kyntien kaba don ha shua jong ka kyntien " हो " (HO) ha ka " पुल्लिंग " (PULLING) Masculine Gender barabor ka dei ban kut ha u " ओकार " (े - Sign Okar). Kumban ong :--" तुम जाते हो " । Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (STRILING) Feminine Gender pat ka kyntien kaba don ha shua jong ka kyntien " हो " (HO) ka

dei ban kut ha u " ओीकार " (ी—Sign Eekar) kum ban ong : -- " तुम जाती हो ।"

(v) Bad ka kyntien " आप " (AAP) barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " (KRIYA) Verb हैं (HEIN) ha ka " वर्तमान काल " Present tense bad ka kyntien kaba don ha shua " jong ka kyntien " " हैं " (HAIN) ha ka " पुल्लिंग " (Pulling) Masculine Gender barabor ka dei ban kut ha u " अेकार " (े—Sign Ekar). Kum ban ong : - " आप जाते हैं ।" Hynrei ha ka "स्त्रीलिंग" (Strilling) Feminine Gender pat phin shem ba ka kyntien kaba don ha shua jong ka kyntien " हैं " (Hein) barabor ka ju kut ha u " ओीकार " (ी—Sign Eekar). Kum ban ong: – आप जाती हैं ।

(vi) Bad ki kyntien " वह " (WO) barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " (KRIYA) verb " है " (HEI) ha ka " वर्तमान काल " Present tense bad ha ka "पुल्लिंग" (Pulling) Masculine Gender ka kyntien kaba don ha shua ka kyntien " है " (Hei) barabor ka dei ban kut ha u " आकार " (ा—Sign Aakar) kum ban ong:—" वह जाता है ।" Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (Strilling) Feminine Gender pat ka kyntien kaba ha shua jong u " है " (Hei) barabor kadei ban kut ha u " ओीकार " (ी—Sign Eekar) Kum ban ong :—" वह जाती है ।"

(vii) Bad ka kyntien " वे " (WE) barabor dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " KRIYA verb " हैं " (HEIN) ha ka " वर्तमान काल " Present tence bad ha ka "पुल्लिग" (Pulling) Masculine Gender ka kyntien haba don ha shua jong ka kyntien " हैं " (Hein) barabor ka dei ban kut ha u " अेकार " (े – Sign Ekar). Kum ban ong:— " वे जाते हैं " । Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (Strilling) Feminine Gender pat ka kyntien haba don ha shua ka kyntien " है " (Hei) barabor ka dei ban kut ha u " ईकार " (ी—Sign Eekar). Kum ban ong:—वे जाती हैं ।

JINGPYRSHANG:

Pynbeit ia kine ki kyntien harum:—

तू पानी पीते हो । आप बाजार जाता हूँ । हम स्कुल नहीं जाती हो । वे खेलता है । वह खाना खाते जाते है । मै शिलग का आदमी हैं । आप क्यों नहीं जाते हूँ । वे सिनेमा देखने जाते हूँ । तुम क्यों नहीं जाते हूँ । तू नहाते हो ।

LYNNONG — VI.

KA RUKOM BAN PYNDONKAM IA KI " क्रिया " KRIYA (VFRB) HA KA " भविष्यत काल" BHAVISSOT KAL (FUTURE TENSE).

1. Ha ka " भविष्यत काल " BHAVISSOT - KAL (Future Tense) bad ka kyntien " मैं " (MEI) barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " KRIYA " ऊँगा " (UNG-GA) ha ka " पुल्लिंग " PULLING. Kum ban ong:– " मैं जाऊँगा "। Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " STRILING pat phin shem ba ka (क्रिया) Kriya ka ju kylla noh " ऊँगी " (UNG-GI). Kum ban ong :– " मै जाऊँगी "। Ha ka kyntien " जाऊँगा " (JA-UNG GA) ne " जाऊँगी " (JA-UNG-GI), ka kyntien " जा " (JA) kaba don ha khmat, ka dei ka kyntein kaba wan na ka kyntien " जाता " (JATA). Kumjuh ha ka " वर्तमान काल " BORTNMAN-KAL (Future tense) ruh phin shem ba ka kyntien " जाता " (Jata) kaba don ha shua jong ka kyntien "है" (Hei) ka dei kaba wan na ka kyntien " जाता " (Jata) hi. Kane ka mut ba ki kyntien jong ka " क्रिया " Kriya hi ynda haba ngi pyndonkam, barabor ki ju kylla noh, kim ju sah kumjuh.

2. Bad ka kyntien " हम " (HAM) ha ka " भविष्यत काल " (Bhovissiot Kal) Future tense barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " Kriya " अेंगे " (ENG-GE) ha ka " पुल्लिग " (Pulling) Kum ban ong :—" हम जाअेंगे "। Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (Strilling) pat phin shem ba ka " क्रिया " Kriya barabor ka dei ban long " अेंगी " (ENG - GI). Kum ban ong:—" हम जाअेंगी "।

3. Bad ka kyntien " तू " (TU) ha ka " भविष्यत काल " (Bhovissiot Kal) Future tense barabor ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " Kriya " अेगा " (EGA) ha ka " पुल्लिंग " (Pulling) Kum ban ong:— " तू जाअेगा "। Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (Strilling) pat phin shem ba ka "क्रिया" Kriya ka dei ban long " अेगी " (EGI). Kum ban ong:— " तू जाअेगी "।

4. Bad ka ktien " तुम " (TUM) ha ka " भविष्यत काल " (Bhovissot Kal—Future tense) barabor Masculine) ngi dei ban pyndonkam ia ka क्रिया Kriya " ओगे " (OGE) ha ka " पुल्लिंग " (Pulling). Kum ban ong:—" तुम जाओगे "। Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (Strilling) Feminine pat phin shem ba ka क्रिया Kriya ka long " ओगी " (OGI). Kum ban ong:— " तुम जाओगी "।

5. Bad ka kyntien " आप " (AAP) ha ka " भविष्यत काल " (Bhovissot Kal – Future tense) ngi dei ban pyndonkam ia ka क्रिया Kriya " अंगे " (ENG - GE) ha ka "पुल्लिंग" (Pulling) Masculine Gender Kum ban ong:—" आप जाअंगे " । Hynrei ha ka "स्त्रीलिंग" (Strilling) Feminine pat ka क्रिया Kriya barabor ka dei ban long " अंगी " (ENG-GI). Kum ban ong:— " आप जाअंगी " ।

6. Bad ka kyntien " वह " (WO) ha ka " भविष्यंत काल" (Bhovissot Kal — Future tense) ngi dei ban pyndonkam ia ka क्रिया Kriya " अेगा " (EGA) ha ka "पुल्लिंग" (Pulling) Masculine Gender. Kum ban ong: — " वह बोलेगा " । Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (Strilling) Feminine pat phin shem ba ka क्रिया Kriya ka long " अेगी " (EGI) Kum ban ong :— " वह बोलेगी " ।

7. Bad ka kyntien " वे " (WE) ha ka " भविष्यत काल " (Bhovissot Kal —Future tense) ngi deiban pyndonkam ia ka क्रिया Kriya "अंगे" (ENG-GE) kum ban ong:— " वे खाअंगे " । Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (Strilling) Feminine Gender pat ka क्रिया Kriya ka long " अंगी " (ENG-GI) Kum ban ong :— " वे खाअंगी " ।

Ynda phi la pule ia kitei ki jingbatai haneng phin shem ba ha ka " पुल्लिंग " (PULLING) " अक वचन " EK - VOCHON, (Singular Number) ka " क्रिया " Kriya barabor ka ju long ne ju kut ha u " आकार " (ा—Sign Aakar) bad ha ka " बहुवचन " BOHU - VOCHON (Plural Number) ka " क्रिया " Kriya ka ju kut ha u " अेकार " (े—Sign Ekar). Kum ban ong:— " अेगा " (EGA) ha ka " अेकवचन " EK - VOCHON (Singular Number) bad " अेंगे " (ENG - GE) ha ka " बहुवचन " BOHU - VOCHON (Plural Number).

Hynrei ha ka " स्त्रीलिंग " (Strilling—Feminine Gender) pat phin shem ba ha ka " अेकवचन " EK - VOCHON (Singular Number) ka " क्रिया " Kriya ka ju kut ha u " ओीकार " (ी—Sign Eekar). bad ha ka " बहुवचन " BOHU - VOCHON (Plural Number) ruh ka " क्रिया " Kriya ka kut hi ha u " ओीकार " (ी— Sign Eekar). Kum ban ong:—"अगी" ha ka " अेकवचन " EK-VOCHON (Singular Number) bad " अेंगी " ha ka " बहुवचन " BOHU-VOCHON (Phural Number).

JINGPYRSHANG

1. Pynkylla ia kine sha ka " भविष्यत काल " BHA-VISSOT - KAL (Future tense).

व नदीके किनारे जाते हैं। हम आज शहर जाने वाली हैं। वह पाठशाला नहीं जाता है। वह बाजार गया। रामने पुस्तक खरीदी मैं खेलने जाता हूँ। आप क्यों नहीं खाते हैं ?

2. Pynbeit ia kine barum:—

हम नहीं जाते होगा। आप कहा जातेंगे। वह नहीं बोला। मैं नही चलते। तू कहाँ जाते है।

LYNNONG — VII

KA RUKOM BAN PYNDONKAM IA KI " क्रिया " KRIYA (VERB) HA KA " भूतकाल " BHOOT-KAL (PAST TENSE).

1. Phi la shem ba ha ka " वर्तमान काल " **VORTO-MAN - KAL** (Present Tense) bad ka " भविष्यत काल " **BHAVISSOT - KAL** (Future Tense) ba ka " क्रिया " (Kriya-Verb) ka iaid kat kum ka " कर्ता " **KORTA** (Subject). Kata ka mut ka Kriya ka long kat kum ka " वचन " **VOCHON** (Number) bad ka " लिंग " **LINGO** (Gender) jong ka KORTA. Hynrei mynta ha kane ka " भूतकाल " **BHOOT - KAL** (Past Tense) phin shem ba ka Kriya ka long kat kum ka " वचन " (Vochon) Number bad "लिंग" (Lingo) Gender jong ka " कर्म " **KORMO (Object).**

2. Pule ia kine ki ktien harum :—

वर्तमान - काल (Present tense)	भूत - काल (Past tense)
(क) राम हँसता है ।	राम हँसा ।
लड़का हँसता है ।	लड़का दौड़ा ।
(ख) राम पत्र लिखता है ।	रामने पत्र लिखा ।
लड़का गाना गाता है ।	लड़केने गाना गाया ।

Ki Kriya jong ka bynta (i) ki long "अकर्मक" **OKORMOK** (Intransitive). Ki Kriya jong ka bynta (ii) Ki long "सकर्मक" **SOKORMOK** (Transitive). Bad ka "सकर्मक" SOKORMOK ḥa ka "भूतकाल" BHOOT - KAL (Past Tense) barabor ngi dei ban pyniasoh ia u "ने विभक्ति" (NE - VIBHOKTI) bad ka "कर्ता" KORTA (Subject). Ki kriya jong ka bynta (i) ki long "अकर्मक, पुल्लिंग" (OKORMOK - PULLING). Dei namar kane ha ka "भूतकाल" BHOOT - KAL ngim shim pyniasoh ia u "ने" (NE) bad ka "कर्ता" KORTA (Subject). Hynrei khmih ha ka bynta (ii) pat ka Kriya ka long "सकर्मक" SOKORMOK. Dei namar kane ka daw ha ka "भूतकाल" BHOOT - KAL Past Tense ngi pyniasoh ia u "ने" (NE) bad ka "कर्ता" KORTA (Subject).

3. Pule ia kine ki ktien harum:—

	वर्तमान - काल (Present Tense)	भूत - काल (Past tense)
(क)	राम हँसता है । लड़के हसते हैं ।	राम हँसा । लड़के हँसे ।
(ख)	राम केला खाता है । लड़के केला खाते हैं ।	रामने केला खाया । लड़कोंने केला खाया ।

Khmih ia kitei ki ktien haneng bad khmih ruh ia ka rukom ba ka long ka Kriya jong ki.

Ha ka bynta (i) jong ka " वर्तमान काल " BORTO-MAN - KAL, (Present tense) phin shem ba ka Kriya ka long kat kum ka " वचन " VOCHON (Number) bad " लिंग " LINGO (Gender) jong ka "कर्ता" KORTA (Subject) bad phin shem ba ha ka " भूतकाल " BHOOT-KAL (Past tense) ruh lada ka long " अकर्मक " OKORMOK, ka Kriya ka iaid kat kum ka " वचन " Number bad " लिंग " (Gender) jong ka " कर्ता " KORTA Subject. Hynrei ha ka bynta (ii) pat hin shem ba ki ktien (Sentence) jong ka "वर्तमान काल" BORTOMAN-KAL (Present-tense) ryngkat bad ki ktien jong ka " भूतकाल " BHOOT - KAL, (Past tense) ki long " सकर्मक " SOKORMOK, Namar kata ha ka " भूतकाल " (Past Tense), bad ka " कर्ता " (Subject) ngi pyniasoh ia u " ने " (NE) bad ka Kriya jong ka ruh phin shem wat lada ka " कर्ता " ka long " बहुवचन " (Plural Number) ruh, ka "कर्म" (KARMA) (Object) ka long " अेकवचन " Ka Kriya kan iaid kat kum ka " कर्म " (KARMA) Object. Khmih ia ka ktien kaba ar jong ka bynta (ii) ha ka " भूतकाल " — " लड़कोंने केला खाया " । Hangne ka " कर्ता " (Subject) ka long " बहुवचन " (Plural) hynrei ka Kriya pat ka iaid kat kum ka " कर्म " (Object) " केला " " अेक वचन " (Singular Number).

JINGPYRSHANG

1. Pynkylla sha ka " बहुवचन " BOHU-VOCHON (Plural Number).

   नौकर काम करता है । राम खाता है । सीता हँसती है ।
   लड़के केला खाओ । वह हस रहा है । गाय दूध देती है ।

2. Pyndap ia ki jaka ba thylli :—

   — चोरको घोड़ा । तुमने — खाये । अ स -- तार - ।
   भिखारीको — रोटीयाँ — । — मुझे पत्र दिया ।

3. Pynbeit ia kine harum :—

   हम नहीं हँसते । वे जाते होगे । आपने चोरी करता ।
   अन्होने केला खाअंगे । राजा नौकर बुला । राम और सीता सोता नहीं । वह बाजारसे आवेंगे । वे नहीं बोले ।

LYNNONG — VIII

•"आज्ञावाचक" (AG-GIA-VACHOK) ne KI KYNTIEN KIBA NGI PYNDONKAM HABA HUKOM.

Ha ka " आज्ञावाचक " (Ag - Gia - Vachok) ngi dei ban pyndonkam tang ia ki lai Tylli ki " सर्वनाम " **SORVONAM** (Pronoun):—
" तू " (TU) ; " तुम " (TUM): & " आप " (AAP).

1. Ynda haba ngi hukum ban leh ia kaei kaei bad ka kyntien " तू " (TU), ngi ju pyndonkam ia ka " क्रिया " (Verb) kaba kut ha u " अकार " (अ— Sign A-Kar). Don katto katne ki ktien pat ba ngi pyndonkam ia ka Kriya kaba kut ha u " आकार " (ा – Sign Aakar).

Kum ban ong:— (क) तू किताब पढ़। (अकार)
(ख) तू खाना खा। (आकार)

2. Ynda haba ngi hukum ban leh ia kaei kaei bad ka kyntien " तुम " (TUM), ngi ju pyndonkam ia ka " क्रिया " (Verb) kaba kut ha u " ओकार " (ो — Sign Okar)

Kum ban ong:— (क) तुम किताब पढ़ो। } — (ो)
(ख) तुम यहाँ बैठो। }

(ग) तुम खाना खाओ। }
(घ) तुम बाजार जाओ। } = (ओ)

3. Ha ka bynta (1) bad (2) ngi pyniasoh ia u " ओ " (O) bad kito ki " व्यंजन " (WENJON) kiba long tang marwei hi sha bakut jong ka kyntien " पढ़ " (por) bad " बैठ " (Beith). Da kaba pyniasoh ia u " ओ " bad u " ढ़ " & " ठ " ngi ioh ia ka kyntien " पढ़ " (Paro) bad " बैठो " (Beitho). Phin kynmaw barabor ba lada u " व्यंजन " (WENJON) u long uba marwei bad lada phi dei ban pyniasoh ia u bad uno uno u " स्वर " (SWOR), phi dei ban shim tang ia u Sign uba dei jong uto u "स्वर" (SWOR). Phin kynmaw ruh ba ym lah ban pyniasoh ia uwei u " व्यंजन " (WENJON) bad ar tylli ki " स्वर " (SWOR) ka rukom ban pyniasoh ia u " स्वर " (SWOR) bad ki " व्यंजन " (WENJON):—

ख+ओ=खो।
व+ओ=वो।
ढ़+ओ=ढ़ो।

Khmih ia kitei ki rukom pyniasoh ia u "स्वर" (SWOR) " ओ " bad ki " व्यंजन " (WENJON) kiba marwei. Phin shem ba da kaba pyniasoh ia ki " व्यंजन " bad u " स्वर (ओ) ", ngi dei ban pynjah non ia u " अ " uba don ha u " ओ " bad ngi shim tang ia u Sign uba don hadien jong u " अ ".

4. Bad ka kyntien " आप " (Aap) ynda haba ngi hukum ban leh ia kano kano ka kam, ngi dei ban pyndonkam ia ka " क्रिया " (Verb) kaba kut ha u " इअे " (I - YE). kum ban ong:— " आप आइअे । "

आप बोलिअे ।

Ha kane ka bynta ruh phin shem ia ka rukom ba ngi pyniasoh ia u " इ " uba don ha ka kyntien " इअे ". Ynda haba ngi pyniasoh ia une u " इ " bad u " व्यंजन " uba marwei ngi dei ban pynjah noh ia u " अ " uta u SWOR " इ " bad ngi dei ban shim tang ia u Sign jong u.

kum ban ong:—

बलो + इअे = बोलिअे ।

बेठ + इअे = बैठिअ ।

5. Ki kyntien kiba kylla noh, ynda haba ngi pyndonkam ia ki bad ka kyntien " आप " (Aap):—

तू कर । तुम करो । आप कीजिअे ।
तू दे । तुम दो । आप दीजिअे ।
तू ले । तुम लो । आप लीजिअे ।
तू पी । तुम पिअे । आप पीजिअे ।

JINGPYRSHANG

1. Pynkylla ia kine ki ktien harum da kaba pyndonkam da ka kyntien " आप " (Aap):—

तुम खाओ। तुम अिधर आओ। तुम मत रोओ। तू सितार बजा तू पेड़पर मत चढ़।

2. Pynkylla ia ki ktien kiba don ha ka " वर्तमान काल " BORTOMAN - KAL sha ka " आज्ञावाचक " (AGGIA - Vachok) : —

आप बाजार जाते हैं। राम जंगलमें जाता है। सीता रोती है। भरत पीछे पीछे चलता है। सिलवी हँसती है। खिसील पाना भरती है।

3. Pyndap ia ki jaka ba thylli :—

तुम यहाँ मत —। आप — रोते है ? वह — नहीं —। वे नदीकी — खेलते — है। मैं — पढ़ते —। तू — स्कूल — जाओगी ?

" लिंग या जाति " LINGA - YA - JATI (ka jait).

1. Ka " लिंग " LINGGO (Gender) ka long ka ktien kaba pynsngewthuh ia ka jinglong kynthei shynrang ki briew. Ha ka Hindi ia ka jait shynrang ki khot " पुल्लिंग " (PULLING) bad ia ka jait kynthei pat " स्त्रीलिंग " (STRIELLING).

Pule ia kine harum :—

(i) लड़का पत्र पढ़ता है ।	(ii) लड़की पत्र पढ़ती है ।
भाओ गीत गाता है ।	बहन गीत गाती है ।
बल खतमें चरता है ।	गाय खेतमें चरती है ।

Kitei ki kyntien jong ka bynta (i) haneng kiba la ruid lain na kjat ki dei ki kyntien " पुल्लिंग " (Pulling). Ki kyntien jong ka bynta (ii) pat kilong " स्त्रीलिंग " (Strilling).

3. Ka rukom ban pynkylla ia ki " पुल्लिंग " (Pulling) sha ki " स्त्रीलिंग " (Strilling). (i) Pule ia kine harum:—

पुल्लिंग (Pulling)

लड़का पुस्तक पढ़ता है ।
घोड़ा तेज दोड़ता है ।

स्त्रीलिंग (Strilling)

लड़की पुस्तक पढ़ती ह ।
घोड़ी तेज दौड़ती है ।

{राम देवताकी पूजा करता है । मोहन दबीको अर्घ्य देता है ।
{दास पानी भरती है । दासी चक्की पीस्ती है ।

Ha kitei ki "पुल्लिंग शब्द" (Pulling, Shobda), da kaba pyniasoh ia u "ई प्रत्यय" **EE - PROTTOY** (u Sign ba pyndonkam ha ka "स्त्रीलिंग" ngi ioh ia ki "स्त्रीलिंग शब्द" (Strilling Shobda).

Kiwei kiwei de ki kyntien :—

नर-नारी, कबुतर-कबुतरी, बेटा-बेटी, बकरा-बकरी, चाचा-चाची आदि (bad kiwei kiwei).

(ii) Pule ia kine harum:—

ग्वाला दूध लाता है । ग्वालिन दूध लाती है ।

Ha kitei ki "पुल्लिंग" da kaba pyniasoh ia u "इन प्रत्यय" **IN - PROTTOY** ngi ioh ia ki "स्त्रीलिंग शब्द" ।

Kiwei kiwei de ki kyntien:— तेली-तेलिन, माली-मालिन (मालन) दूल्हा-दूलहिन (दूलहन), धोबी-धोबिन (धोबन), चमार–चमारिन, साँप-सापिन, नाग-नागिन आदि (Bad kiwei kiwei de).

(iii) Pule ia kine harum:—

मोरके पंख सुन्दर हैं । मोरनीके पंख सुन्दर नही' हैं ।
भील बहादुर होते हैं । भीलनीने बेर दिओ ।

Ha kitei ki "पुल्लिंग शब्द", da kaba pyniasoh ia u "नी प्रत्यय" **NI - PROTTOY** ngi ioh ia ki "स्त्रीलिंग शब्द" ।

Kiwei kiwei de ki kyntien:—
सिंह-सिंहनी, ऊँट-ऊँटनी, हंस-हंसनी, चोर-चोरनी, हाथी-हाथिनी, जाट-जाटनी।

(iv) Pule ia kine harum :—
मेरे देवर बाहर गए हैं। देवरानी अभी आयी है। सेठने पैसा खूब कमाया। सेठानीने खूब खिलाया। ठाकुर पूजा कर रहे हैं। ठाकुराइन खाना बनाती है।

Ha kitei ki " पुल्लिंग शब्द ", da kaba pyniasoh ia u " आनी प्रत्यय " **ANI - PROTTOY** lane " आइन प्रत्यय " **AIN - PROTTOY** ngi ioh ia ki " स्त्रीलिंग शब्द "।

Kiwei kiwei de ki kyntien:—
जेठ-जेठानी, नौकर-नौकरानी, पण्डित-पण्डितानी, चौधरी-चौधराइन (चौधरानी), बाबू-बबुआइन, पाण्डे-पण्डाइन आदि

Ynda haba ngi kren shaphang kiba kham khein poh, don ha ki katto katne ki kyntien ba ngi pyndonkam da u " इया प्रत्यय " **IYA - PROTTOY** kum ban ong :— कुत्ता-कुतिया, लोटा-लुटिया, डिब्बी-डिबिया।

4. Don katto katne ki " स्त्रीलिंग " kiba ngi lah ban pynkylla sha ki " पुल्लिंग शब्द " kum ban ong:—
लकड़ी-लक्कड़ (लकड़ा), टिकड़ी-टिक्कड़, भैंस-भैंसा, भेड़-भेड़ा, बिल्ली-बिलाव, गाड़ी-गाड़ा, पोथी-पोथा, बहिन-बहनोई।

5. Don katto katne ki " पुल्लिंग शब्द " kiba ynda haba ngi pynkylla ia ki sha ki " स्त्रीलिंग शब्द " ngim donkam ban da pyniasoh bad uno uno u " प्रत्यय " (Prottoy).

Kum ban ong:—

बाप-माँ, पिता-माता, मर्द-औरत, पुरुष-स्त्री, भाओी-बहन, राजा-रानी, ससुर-सास, विधुर-विधवा आदि।

JINGPYRSHANG

Thaw ktien (Sentense) da kaba pynsngewthuh ia ka " लिंग " (Linga) jong kine:—

गाय, बिल्ली, आवाज, कमल, भैंसा, भेड़, नदी; पहाड़, शहर, खाना ।

